

Egy új szín a magyar történelemoktatás térképén

Fischer Ferenc

*A megosztott világ történelmi-politikai atlasza
1941-1991.*

IKVA, Janus Pannonius

Tudományegyetem Pedagógus szakma

Megújításért Projekt Programiroda.

Pécs-Budapest, 1996. 63 old.

Fischer Ferenc *A megosztott világ történelmi-politikai atlasza 1941-1991* című munkája valószínűleg fontos szerepet fog betölteni a magyarországi történelemoktatásban. Hazánkban ugyanis a történelmi atlaszok eddig nem kaptak megfelelő támogatottságot, s az egész alsó- középső- és felsőoktatásban csupán néhány térképgyűjtemény forog közkezlésen, másrészt pedig ez a munka Magyarországon új szemléletű látásmódjával kissé más megvilágításba helyezi az eddig megszokott Európa központú világképünket.

Mielőtt magát az atlaszt közelebbről megvizsgálánk, meg kell határoznunk, melyek azok a szempontok, amelyek alapján értékelhetjük a művet. Ezek a szempontok a következő kérdéseket ölelhetnék fel: Mi a szerző célkitűzése, melyik az az olvasói réteg, illetve melyek azok a rétegek, akiket a szerző célba vesz? Alkalmas-e a mű önálló használatra, vagy csupán segédanyagként használható az 1945 utáni történelem megismerésében? Milyen eszközöket (térképeket, táblázatokat, segédleteket stb.) vonultat fel, hogy az adott téma feldolgozását megkönnyítse, illetve ezek az eszközök mennyire kezelhetők, átláthatók? Fontos kérdés – mivel egy atlaszról van szó –, hogy a munkában megtalálható térképek hogyan, milyen szemlémben készültek és az olvasói igényeknek megfelelnek-e? Végül, de nem utolsósorban, vizsgálat tárgyává kell tenni a szerző koncepcióját, s ezzel összefüggésben a munka tematikáját, mely alapján választ kaphatunk arra, hogy Fischer Ferenc a tárgyalt időszakal kapcsolatban milyen eseményekre hívja

fel külön a figyelmünket, és milyen összefüggéseket kíván megvilágítani.

A történelmi-politikai atlasz a fűlszövegben leírt koncepciója szerint elsősorban tanulók (középiskolai és a felsőoktatásban résztvevők) számára készült, mégpedig azzal a céllal, hogy a nyugat-európai mintához hasonlóan hazánkban is egyfajta új történelmi – legalábbis a térképek szempontjából – szemléletmód alakuljon ki. Az atlasz mellé szinte valamennyi, a legújabb kori történelemmel foglalkozó mű megfelelcne pótlólagos irodalom gyanánt, de természetesen a szerző már harmadik kiadást megért: *A megosztott világ – A Kelet-Nyugat, Észak-Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1945-1989)* című könyve adódik a leginkább magától értetődőbbnek, mivel mind a két munka azonos szerző tollából származik, s a felépítés és a tartalom szerint is szinkronban vannak. A mű tehát segédanyagként készült, mely Földünk legújabb kori történetének feldolgozását segíti elő, valójában azonban túlmutat ezen a célon.

Míg a megszokott térképgyűjtemények zöme nem, vagy csak részben alkalmaz magyarázó jellegű segédanyagokat, addig ebben a munkában igen jelentős szerepet kapnak és elmondható, hogy szinte a térképekkel egyenrangúak.

Melyek is ezek a segédanyagok? Mindezekelőtt a kronológiákat kell megemlítenünk, melyek egy-egy térség vagy térségek kapcsolataival foglalkoznak, mint például „A nyugat-keleti (amerikai-szovjet) kapcsolatok kronológiája (1945-1991)” (14-15. o.), vagy „Az Észak – Dél és Dél – Dél kapcsolatok kronológiája (1945-1991)” (16. o.). Ezek mellett megtalálhatók olyan eseménytörténeti rendszerezések is, amelyek valamilyen tudomány- vagy technikátörténeti folyamattal foglalkoznak, melyekre példa „A Szovjetunió és az USA rakéta- és űrversengése az 1950-60-as években” (24. o.), vagy a „Tudományos- (hadi)technikai mérföldkövek

(1945-1991)” (12. o.) című összefoglalás. Ezek a kronológiák, illetve táblázatok azt a szerzői szándékot tükrözik, hogy a legújabb kori történelmet tanulók minél könnyebben megismerkedhessenek az adott témával, s ne kelljen a tanulásra fordított időt különböző évszámok keresgélésével eltölteniük. Ezt a célt segíti elő a segédeszközök másik köre: a táblázatok és statisztikák, melyeknek nagy száma és sokszínűsége még egy történelem-könyvben is feltűnő lenne.

Ezen táblázatok témaköre is széles skálát ölel fel: a világ katonai kiadásaitól kezdve a volt NDK-ból Nyugat-Németországba menekültek éves arányának vizsgálatán át egészen az Európai Közösség bruttó nemzeti termékének bemutatásáig terjed. Az egyik legérdekesebb táblázat talán az, amely kronológiai táblázatokat felhasználva az 1941-től 1991-ig terjedő időszakot taglalja. A grafikon központi eleme a bipoláris világrend vizsgálata, illetve a szovjet-amerikai csúcs-szintű kapcsolatok bemutatása. Részletességének érzékeltetésére elegendő csupán annyit elmondani, hogy magukon a csúcskonferenciákon kívül feltüntetni a két ország vezetőit, a konfrontáció vagy kooperáció mértékét, illetve a csúcstalálkozók közötti külpolitikai események okait és következményeit is. (Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a táblázat részletessége dacára, vagy talán éppen azért első pillantásra kissé zsúfoltnak és nehezen áttekinthetőnek tűnik.)

Összefoglalásként a táblázatokról elmondható, hogy a szerző ezek segítségével igyekszik egy-egy témát vagy eseménysorozatot minél több oldalról megvilágítani, az események indítóokait bemutatni, ám néha abba a hibába esik, hogy talán túlságosan is nagyszámú segédlettel az olvasó nem minden esetben tud az első kísérletre megküzdni. Az egyes oldalakon felhalmozott információ mennyisége miatt az ember elveszhet a részletekben, s így az általános összefüggésekre esetleg nem figyel oda.

A munka kiegészítő eszközeként jelenik meg az atlaszoknál szintén nem megszokott elem, a karikatúra, a humor is. Ez azokban a mulatságos de a cinizmust sem nélkülöző rajzokban valósul meg, melyeket a szerző ügyes kézzel helyez el a történelmi témák

közt, és így a szerző a művet – s az abban tárgyalt komoly, sőt néha tragikus eseményeket – tanulmányozók számára ellenpontot tud nyújtani. Másrészt az olvasók nemcsak magukat az önmagukban talán kevésbé érdekes eseményeket tudják figyelemmel kísérni, hanem megismerkedhetnek a kisember, a történelem mindennapjaiban élő egyén személyes és néha igen szarkasztikus véleményével is. Az átlagember véleményének ismertetése mellett a szerző – atlaszának lapjain – ugyanakkor megszólaltatja a másik oldalt is. Elismert politológusok, politikai elemzők és néha (igen neves) politikusok ki nyilatkozatait, véleményüket közölve fény derül a nagypolitika mozgatórugóira is.

Fischer Ferenc tehát igen tekintélyes irodalmat és forrásanyagot használt fel (lásd 60-63. o.), s emellett igen részletes tájékoztató irodalomjegyzéket közöl – minden fejezethez külön – melyet az olvasók a további ismeretszerzés érdekében jól tudnak hasznosítani.

A történelmi-politikai atlasz vizsgálatánál eljutottunk magukhoz a térképekhez is, melyek a mű gerincét alkotják. Nem szükséges beható vizsgálat ahhoz, hogy megállapíthassuk, ezek a térképek nagy részükben jelentősen eltérnek a Magyarországon eddig megjelentektől, s mind ábrázolásban mind színésben valami újat kívánnak képviselni a magyar történelemoktatásban. Először magára a térkép vetületére kell a figyelmet fordítani, mely eltér a hagyományos hazai történelmi térképektől. Magyarországon a legmegszokottabb és legáltalánosabban használt térkép a Mercator-féle vetület alapján készülnek.

Mercator németalföldi térképész 1569-ben adatta ki Atlasz című térképgyűjteményét, majd az utókor ezt átvéve és továbbfejlesztve dolgozta ki a Mercator-féle henger vetületű világterképeket.¹ Ezen kívül azonban a térképészet még többfajta vetületben ábrázolt térképet is ismer, melyek közül talán a leggyakoribbak: Mollweide-, Erdi-Krausz-, Eckert VI-, Hammer-, Bara-

¹ Unger János: Bevezetés a térképészetbe. Szeged 1993. 31. o. 39.o. illetve 69. o. Mercator a tengerészek számára fejlesztette ki térképeit, melyeknek sajátossága, hogy ún. szögártó henger vetületben ábrázolják a Földet.

nyi területtartó térképei.² A szerző azonban ezeket mellőzve egy újabb ábrázolást, az úgynevezett Peters-vetületű világtérkép típust használja fel, s erre az utószóban magyarázatot is ad. Véleménye szerint Mercator egy Európa központú világtérképet készített el, melynek középpontjában kontinensünk úgy mond „megnagyobbodva” áll, s a térképező mintegy kétharmadát az északi félteke tölti ki. Ennek eredménye az, hogy az Egyenlítőtől délre eső országok kisebbek lettek, és a Föld kontinenseinek arányai czáltal eltorzultak.

A Peters-vetületű világtérkép a fentiekkel szemben méretarányosan ábrázolja a különböző földrészeket. Hátránya viszont az, hogy emiatt a kontinensek alakja „megnyúlik”.

A szerzőnek a térképekkel kapcsolatos következő újítása az, hogy nem csupán a hagyományos Európa centrikus (Európa van a térkép középpontjában, és ettől balra a két Amerika, jobbra pedig Ázsia kerül el) világtérképet használja, hanem annak megfelelően, hogy melyik régióról, kontinensről vagy országról beszél, mindig más és más terület kerül a középpontba. Ennek az a gyakorlati haszna, hogy az olvasó az adott ország vagy térség geopolitikai és geostratégiai elképzeléseit könnyebben megértheti, hiszen a világot azzal a szemmel, abból a szemszögből nézi, ahogyan azt maga az érintett régió is szemléli. A fentiekre szolgál például a 9. oldalon lévő térkép: „A világ az Egyesült Államok felől nézve”, vagy a 43. oldalon megtalálható „Japán központú világtérkép” is.

Az atlasz nagy előnye a térképek jó színvezettség. A szerző jó érzékkel használta fel a színek adta lehetőségeket és nem esett abba a hibába, hogy cz a sokféle szín zavaróvá váljon, s ezzel átláthatatlanná tegye az egyes térképeket. Fischer Ferenc a hagyományos sztercotíp színvezést is felhasználja (pl.: piros színnel jelzi a Szovjetuniót, késsel az Egyesült Államokat stb.), de ezen túl is megy, és a különböző – nem feltétlenül a politikai – világtérképeknél szerencsés kézzel váltogatja a különböző színeket, például a zöld („A világ eltorzult energiafelhasználása 1992-ben” 51.

o.), vagy a barna („A jóllakottak és a éhezők világa” 58. o.) különböző színárnyalatait. Ez az érdekes színhasználat azonban nemcsak a térképeknél, hanem a táblázatoknál is megfigyelhető.

A térképekkel kapcsolatban azonban néhány negatív vonás is felfedezhető, melyekre fel kell hívni a figyelmet. Az első talán az, hogy az idézetekkel és karikatúrákkal (illetve a korábban megjelent könyvével) ellentétben, itt a szerző nem adja meg a térképek forráshelyeit, illetve nem jelöli, hogy az adott térkép esetlegesen átvétel-e valamilyen külföldi vagy hazai könyvből, térképgyűjteményből, vagy pedig saját maga vagy stábjától készített munkáról van-e szó. Ez megnehezíti, hogy az érdeklődők az egyes térképeknek utánanézzenek, illetve saját munkájukhoz felhasználhassanak ilyen vagy ehhez hasonló szellemben készült térképeket.

Problémát okoz az is, hogy a térképeknél nincsenek feltüntetve a pontos méretarányok, s hiányoznak a távolságokat jelölő léptékek is. Így azonban az olvasó csak a szerző által a térképeken feltüntetett távolságokra tud támaszkodni (pl.: „Geostratégiai egyenlőtlenség Nyugat és Kelet között” (19. o.), vagy „Az USA fő szövetségesei a szovjet-kínai blokk körül, az Óvilág európai-ázsiai peremterületein” (22. o.), vagy azok hiányában még azokra sem. A fenti térképsegédletek hiánya a térképekkel való önálló munkát megnehezíti és a pontos adatok hiányában az olvasó az őt érdeklő kérdésekre nem, vagy csupán részleteiben kap választ.

Még egy probléma merül fel az atlasz térképeivel szemben, illetve az egyes térképekkel kapcsolatban – amely az egész munkán végigvonul –, a zsúfoltság problémája. (Lehetséges azonban, hogy ez nem a szerző, vagy a szerkesztő hibája, mivel elképzelhető, hogy egy nagyobb terjedelmű munkában ez kiküszöbölhető lett volna). Egyes térképek igen jók, sőt kiválóak, mint például a 19. oldalon lévő térképek: „Szemtől szembe: az Antarktiszon átvéló amerikai-szovjet konfrontáció, hadászati szembenállás”, valamint az 50. oldalon található „Az olajszállítás útvonalai”, amely talán az egyik legjobb geostratégiai térkép. De sajnos ezekkel szemben fellelhető egy-két olyan térkép is a munká-

² Nagy Világatlasz. Kartográfiai Vállalat. Budapest, 1989. 14-15.

ban, mely annyi adatot tömörít kis helyen, hogy azok szinte átláthatatlanná teszik azt. Példa erre „A szuezi-magyar ikerválság” a 21. oldalon és „A kis hidegháború évei (1975-1985)” a 33. oldalon. Ezek első látásra igen zavarosnak tűnnek, jóllehet minden jelmagyarázat és jelölés világos. A jelölések, jelzések azonban olyan nagy számban fordulnak elő rajtuk, hogy már akadályozzák azok tanulmányozását.

A szigorúan vett, hagyományos történeti térképeket meghaladó „rajzok” is megtalálhatóak az atlaszban. Ezek általában nem a történelmi-földrajzi viszonyokat ábrázolják, hanem gazdasági, politikai vagy egyéb más szempontot alapul véve jellemzik a Föld országait, azok kapcsolatait és egymáshoz való viszonyukat. A következő példákat említhetjük. „Hadszintér országok 1945-1982” (31. o.), „Európa jövedelem-domborzata” (39. o.), vagy „A jóllakottak és éhezők világa” (58. o.). Ezek közül a térképek közül egycsek már annyira túlmutatnak a hagyományos térképek keretein, hogy a kontinenseket sematikus, esetleg „négyzetekben” ábrázolják. Ennek célja az, hogy ezek, a már szinte táblázatszerű térképek minél élhetőbben és plasztikusabban mutassák be az egyes régiók és az egész világ kapcsolatait, fejlettségüket, lemaradásukat (pl. „A világ népessége 1977” 59. o., „Olajkitermelés 1975-ben az első olajárrobbanás után (1973)” 51. o., „Részecsde a világ bruttó társadalmi termékéből, GDP 1977” 49. o. stb.).

Az atlasz – amint az már az első pillantásra is kitűnik – nem, vagy csak kivételként tartalmaz csupán egy országgal foglalkozó térképet (ilyenek csak a 36-37. oldalon találhatók Németországgal kapcsolatban), inkább a nagyobb régiókat megjelenítő térképek és a világtérképek vannak túlsúlyban. Ennek oka, mint az a szerző koncepciójából is kitűnik, hogy az atlasz nem foglalkozik nemzet-történetekkel és inkább az egész világ sorsát meghatározó eseményekre, problémákra koncentrál, s a célja, hogy ezeket és ezek hatásait jelenítse meg az olvasó számára.

Végül Fischer Ferenc munkájának tartalmi részét kell vizsgálat tárgyává tenni. Ebből a szempontból ez az atlasz nem mutat

lényeges eltéréseket a korábban említett könyvtől, azonban – azzal ellentétben – található egy-két kifogásolható elem, mivel a szerző ez alkalommal, időnként a történelmi objektivitásról megfélekezve sztereotípiákat alkalmaz. A Szovjetuniót például szinte végig csak negatív megvilágításban emlegeti (pl.: „A Szovjetunió a Gonosz Birodalma” 33. o., „A Vörös Birodalom a hidegháború évciben” 20. o.). Ennek talán az lehet az oka, hogy az atlasz több nyugati politikus, politológus stb. véleményét, nyugati lapokból átvett karikatúrákat, térképeket tartalmaz, amelyek természetesen ellenségesen és negatív hangszínyal nyilatkoztak legnagyobb ellenfeleikről.

Tartalmi szempontból a gyűjtemény nagy értéke, a szerző jelentős újítása az, hogy az általa úgynevezett „Dél”, déli övezet, azaz a harmadik világ, a fejlődő országok szintén meghatározó szerepet kapnak. Ezt az eddig mostohán kezelt régiót – a hagyományosan az északi féltekére koncentráló munkákkal szemben – megpróbálja a megfelelő helyre tenni a legújabb kori világtörténet polcán, nem feledkezve meg arról, hogy a világot nem csak „északi szemmel” lehet nézni.

A mű tartalmi rendszerezésével kapcsolatban elmondható, hogy a szerző az 1941-től 1991-ig terjedő időszakot négy csomópontban tárgyalja, melyek azonban nem feltétlenül a tartalomjegyzék alapján követik egymást, mivel abban természetesen a kronológiai szempont játssza a legfontosabb szerepet. Ezek a csomópontok a következők:

1. A második világháború globális eseményei, a szembenálló hatalmi blokkok törekvései, valamint a világháború után lezajló hatalmi változások, s a hidegháborús hatalmi rendszerek kialakulásának alapjai. (A horizontális kelet-nyugati ellentét.)

2. A hidegháborús évtizedek, ezek enyhülési és elhidegülési szakaszai, a hidegháború megszűnése.

3. Kereskedelmi, gazdasági kapcsolatok az 1945 utáni világban. A Föld népessédsi viszonyai.

4. A vertikális Észak – Dél kapcsolatok. A fejlődő harmadik világ és a fejlett Észak kapcsolatrendszer.

A négy főbb ponton kívül Fischer Ferenc az 1941-től 1991-ig terjedő időszakot tíz kisebb, különálló szakaszra különíti el, melyek nyitó-, illetve záróeseményei mindig valamilyen fontos cselekvéssorozatot indítottak el Kelet és Nyugat viszonyában. Ezeket a szakaszokat fogja át az a nyolc történelmi korszak, melyek tágabb megvilágításba helyezik a politikatörténet eseményeit. Ezeket a szakaszokat és korszakokat a szerző atlaszának 18. oldalán közli.

Fischer Ferenc történelmi-politikai atlaszát bátran ajánlhatom mindenkinek, aki a leg-

újabb kori egyetemes történelemmel foglalkozik, mivel kisebb hibái ellenére jól megszerkesztett és kivitelezett munka. Újszerű szemléletmódja, a hagyományos történelmi atlaszoktól eltérő formátuma alkalmassá teszi arra, hogy – borsos ára ellenére – felkerüljön mindazoknak a polcára, akiket a téma behatóbban is érdekel és nem csak a könyvek lapjain, hanem az atlasz oldalain is figyelemmel akarják kísérni a történelem menetét.

Komár Krisztián